

**ИЗ ЛЕКСИКАТА НА АПОКРИФНИТЕ МОЛИТВИ
(СЛОЖНИТЕ ДУМИ В ПРЕВОДА НА ВАСИЛИЕВИТЕ МОЛИТВИ)**

ИВОНА КАРАЧОРОВА

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. Л. АНДРЕЙЧИН“ ПРИ БАН
karachorova@abv.bg

**NOTES ON THE VOCABULARY OF APOCRIFAL PRAYERS
(COMPOUND WORDS IN THE TRANSLATIONS OF THE ST. BASIL'S PRAYERS)**

IVONA KARACHOROVA

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE, BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
karachorova@abv.bg

St. Basil's prayers are a cycle of six translated texts against evil spirits and diseases, ascribed to Basil the Great and John Chrysostom. They were translated during the Old Bulgarian period. A part of the cycle was rewritten in the Glagolitic Psalterium Sinaiticum, dated to the 11th century. In the article, the compound words in the Old Bulgarian translation of the above-mentioned texts are presented according four transcripts of the 18–19th centuries, which are kept in the National Library of Bulgaria. Besides that, rare words and hapax legomena are compared to the Greek original.

Keywords: apocryphal prayers, translations from Greek, compound words

Апокрифните молитви са генетично свързани със заклинанията срещу зли сили и болести и с молитви към езически богове. Те се приспособяват към съответната среда и през раннохристиянския период започва процесът на тяхното християнизирание (Петканова/Petkanova 2003: 49). По ранните образци се съчиняват подобни евхемни текстове, много от които се приписват на християнски светци и мъченици, както и на прочути християнски автори. В науката са известни и под наименованието „лъжливи“ молитви (Яцимирский/Yatsimirskii 1913, Петканова/Petkanova 2001: 61). В изследването си върху апокрифите А. Наумов застъпва мнението, че „апокрифни“ трябва да се наричат тези молитви, в които има апокрифни или фолклорни елементи, а за останалите въвежда термина „квазиканонични“ (Naumov 1976; Наумов/Naumov 1980: 72–73).

Познати са апокрифни формули и заклинания срещу различни болести и страдания (Дуйчев/Duychev 1954: 536–537). Преходните текстове между заклинание и неканонична молитва и различията между тях изследва М. Шнитер (Шнитер/Shniter 2001: 57–60). В научната литература апокрифни-

те молитви се класифицират по различни показатели като форма, обект и др. (Петканова/Petkanova 2003: 50; Мичева-Пейчева/Micheva-Peycheva 2015).

В славянската ръкописна традиция е известен цикъл от шест молитви, определени като апокрифни (Апокрифи/Апокрифи 1981, Естествознание/Estestvoznanie 1992). Те са известни още като „страшни“ молитви (Шнитер/Shniter 2001: 64), „Василиеви молитви“, „екзорсизми“.

Молитвеният цикъл е преведен от гръцки език още в ранната старобългарска епоха и е поместен в глаголическия Синайски евхологий от XI в. под оглавление $\overset{\wedge}{\text{м}} \overset{\wedge}{\text{н}} \overset{\wedge}{\text{в}} \overset{\wedge}{\text{с}} \overset{\wedge}{\text{ъ}} \overset{\wedge}{\text{з}} \overset{\wedge}{\text{н}} \overset{\wedge}{\text{о}} \overset{\wedge}{\text{ш}} \overset{\wedge}{\text{т}} \overset{\wedge}{\text{н}} \overset{\wedge}{\text{и}} \overset{\wedge}{\text{м}}$, л. 51a–57a, където е без край (Nahtigal 1942). По моите наблюдения в славянската ръкописна традиция преписи на Василиевите молитви се появяват едва през XVIII–XIX в.

М. Шнитер определя кратка и разширена редакция на чинопоследованието по славянските преписи (Естествознание/Estestvoznanie 2001: 466), което със сигурност отразява промените в гръцките ръкописи. Установява се цикъл от шест молитви, две от които се свързват с псевдоэпиграфното авторство на Василий Велики, а останалите четири – на Йоан Златоуст. А. И. Алмазов смята, че основните им черти са заклинателният характер, пространността и високият авторитет на текстовете (Алмазов/Almazov 1901: 449).

Кратката редакция в славянските ръкописи според М. Шнитер е засвидетелствана в ранни преписи, напр. ЦИАИ № 194, Требник от XV век, Рилски манастир № 35 (1/42), също Требник от XV век (Естествознание/Estestvoznanie 2001: 466).

При проследяването на по-късните преписи се установява постепенно включване в цикъла на молитвени последования със същото предназначение и превръщането им в техен устойчив елемент. Тези последования, съставени по изискванията на Православната църква, са с вариращ състав – прибавят се типично богослужебни текстове като канони, тропари и ектении, както и други молитви с подобно съдържание, свързани помежду си с „Трисветое“, „Господи, помилуй“ (Карачорова/Karachorova 2016: 61–62).

Цикълът от шест молитви и днес се помества в гръцките печатни евхологии и в славянските печатни требници, включително и в съвременния български требник (Требник/Trebnik 1949; Требник/Trebnik 1981). В Требника от 1949 г. цикълът е включен в състава на молебен над болни, измъчвани от нечисти духове (Требник/Trebnik 1949: 414–440). Характерна отличителна черта на печатните варианти в сравнение с преписите по ръкописите – гръцки, латински, славянски, е броят на молитвите в цикъла – там те са с една повече, като приписваните на Василий Велики са вече три, а не две.

Образуването на сложни думи е познато още от праславянския език. Значителен брой *composita* се появява през старобългарския период чрез калкиране на гръцки при преводите и създаване на нови (Цейтлин/Tseitlin

1986: 207–294). Изучаването на сложните думи в текст от тази епоха допълва представата за развоя и е свързано с българската историческа лексикология (Спасова/Spasova 1999: 7–27).

Настоящата статия си поставя за цел представянето и анализирането на двукоренните лексеми в славянския превод на Василиевите молитви. Изследването се основава на текстовете от евхемния цикъл в четири преписа от XVIII–XIX в. от НБКМ, тъй като тези късни преписи представят традицията в развоя на молитвите, преведени през старобългарския период:

1) НБКМ 1385 – Требник и молитвеник от 1836 г. (Христова, Караджова, Вутова/Hristova, Karadzova, Vutova 1996: 71–73) – л. 186–356.

2) НБКМ 1010 – Молитвеник от XIX в. (Стоянов, Кодов/Stoyanov, Kodov 1964: 169) – л. 19а–34а.

3) НБКМ 976 – Требник на йеромонах Йеремя от XIX в. (Стоянов, Кодов/Stoyanov, Kodov 1964: 126–27) – л. 51а–82б.

4) НБКМ 1449 – Месецослов и требник на Теодор Йерей от 1772 г. (Христова, Караджова, Вутова/Hristova, Karadzova, Vutova 1996: 216–218) – л. 45а–72а.

Гръцкият текст е по Евхология на Ж. Гоар (Goar 1960).

В изследването сложните думи от разглежданите текстове са разделени в две групи. Първата включва *composita*, които се срещат във включените лексикографски източници, както и в текстове от старобългарския период (КСП), както и запазени в по-късни преписи: Слова на авва Доротей (АД), Григорий Назиански (ГН), Ефрем Сирий (ЕС), Изборник от 1073 г. (Изб. 1073), Историческата палея (ИП), Йоан Екзарх Богословие (ЙЕБ), Йоан Екзарх Шестоднев (ЙЕШ), Климент Охридски (КЛО), Книга на дванадесетте пророци (Кн. 12), Книга на пророк Иезекиил (ПИ), Презвитер Козма (ПК), Псевдо-Атанасиеви тълкования към Псалтира (ПсА), Юдейската война на Йосиф Флавий (ЙФ). Думите от тази група се представят в речникова статия, която включва нормализирана заглавна дума, отбелязване на фреквентността, гръцко съответствие, значение, контекстуална употреба и място в текста. Посочват се употреби в КСП и със съкращения на изброените по-горе преводни и оригинални текстове от старобългарския период.

Отделно се представят редки по отношение на включените източници *composita*, както и *haraх legomena*.

благодать (1) благодат, дар, милост Божия. Гр. χάρις – н образъ намъ нетлвнїа в' водѣ по бл҃годати подлвшнмъ (2ВВ). Срезн, Микл, SJS, СР, СДЯ, КЛО, Изб 1073, ЙЕШ, ЙЕБ.

благоволѣнїи (1) благоволя, проявя милост, добра воля към някого. Калка от гр. εὐσεβής – ѿмзїтн крещенїемъ древнїюу нашѣ сквернѣ бл҃говолнв-шїи (2ВВ). Срезн, Микл, SJS, СР, СДЯ, КЛО, ЙЕБ.

благолѣпнѣ (1) Като същ. Нешо добро, хубаво, прекрасно. Гр. εὐπραγία – ѿнесѣнхъ во еже възити вса бл҃голѣпнѣ слово составнѣн (4ЙЗ). В SJS и СР е цитиран същия текст по преписа в Синайския евхологий (58b 18). КЛО, в ЙЕШ - благолѣпнѣ.

благословѣннѣ (1) глаголт е употребен с едно от двете си значения ‘прославя, възхваля’. Калка от гр. εὐλογέω – ѿко тѣ гдѣ едннѣ възшнѣн вседержителъ, бл҃гословеннѣн во вѣкн вѣкнѣ (3ЙЗ). Срезн, Микл, SJS, СР, СДЯ, КЛО, ИП, Изб. 1073, ЙЕШ, ЙЕБ.

благочѣстѣ (1) благочестие, благочестивост, набожност. Калка от гр. εὐσέβεια – н вса вселеннѣ бл҃гочестѣа исполннѣннѣ (2ВВ). Срезн, Микл, SJS, СР, СДЯ, КЛО, ИП, Изб. 1073.

боговорнѣ (1) богоборен, враждебен към Бог. Калка от гр. θεομάχος – мѣчнтелѣ фараона, н воинство грѣборное, во вѣкн волнамн нечестѣа бранѣ потопннѣннѣ (2ВВ). Микл, SJS, СР, СДЯ. В Срезн липсва, но има богоборецъ, богоборннѣ.

богодѣхновенѣ (1) вдѣхновен от Бога. Калка от θεόπνευστος – закнннѣа тѣ бл҃гѣ вседержителѣмъ бл҃годѣхновеннѣа глаголт чл҃вѣкн вдохннѣннѣ, н апл҃омъ содѣнствовавшнѣ (2ВВ). Срезн, Микл, SJS, СР, СДЯ.

веланколѣпнѣ (1) великолепие. – томъ подбаетъ всакаѣ слава, честь н поклонѣнѣ н веланколѣпнѣ (4ЙЗ). Срезн, Микл, СДЯ. В SJS и СР лексемата не е включена, но има веланколѣпотѣ от Супрасълския сборник. КЛО.

вседержителъ (4) всесилният, всемогъщ Бог, вседържител. Калка от гр. παντοκράτωρ – бл҃гъ вседержителѣа (2ВВ); закнннѣа тѣ бл҃гѣ вседержителѣмъ (2ВВ); ѿко тѣ гдѣ едннѣ възшнѣн вседержителъ (3ЙЗ); вжѣ вседержителю, възшнѣн, несквсннѣн, мнрнѣн (3ЙЗ). Срезн, Микл, SJS, СР, СДЯ, КЛО, Изб. 1073.

чловѣколюбѣ (1) човеколюбие, обич към хората. Гр. φιλανθρωπία – щедротамн н чл҃вѣколюбѣемъ едннороднѣа твоегѣ снѣ (2ЙЗ). Срезн, Микл, SJS, СР. В АД – чловѣколюбивѣ.

едннороднѣ (5) – единствен, единороден. – да вѣжатъ нменѣмъ твоѣа стѣмъ, н едннороднагѣ твоѣа снѣ (1ЙЗ); сподоблѣа прѣчтѣихъ таннѣ едннор-

роднагѡ снѡ твоегѡ н бгѡ нашего (1ЙЗ); гавн сѡ н нзинѣ едннороднзиѣ твоимз снѡмз (2ЙЗ); закланнаю тѡ гднемз нашѣ зѣсом хрѣтомз, едннороднзимз снѡмз его (2ЙЗ); блѣтїю н щедротамн н члвѣколюбіемз едннороднаѣ твоегѡ снѡ (2ЙЗ). Срезн, Микл, SJS, СДЯ, ЙЕШ, ЙЕБ – липсва, но има чловѣколюбство.

Поредица от интересни композити, голяма част от които калки от гръцки, са засвидетелствани в дългото изброяване на епитети за демона, дявола в пространното обръщение към него във 2ВВ (цитира се по ръкопис НБКМ 976):

оубоѡ сѡ, вѣжн, вѣжн, разлѣчн сѡ демоне нечнстзїи н сквернзїи, пренеподнїи, глѣбннннзїи, лѣтнвзи, безобразнзїи, невнднмзїи безстѣдїѡ радн н невнднмзїи лнцемѣрїѡ радн, ндеже аще есн, нлн ѡндеши: нлн самз есн веелзевѣлз неотраслѡн, нлн смїевнднзїи, нлн зѣвролнчнзїи, нлн пакѡ пара, нлн пакѡ птнца, нлн ношеглаголннкз, нлн глѣхзїи, нлн нѣмзїи, нлн ѡ нашествїѡ, оустрашѡн, нлн растераѡн, нлн навѣтвѣѡн, нлн во смѣ тѡжцѣ, нлн в' недѣзѣ, нлн в' гавѣ, нлн в' смѣсѣ скоткаѡн, нлн слезы любосластннѡ твораѡн, нлн блѣдннн нлн злоснрадннн, нлн похотннн, нлн сластотворннн, нлн ѡтраволюбнвнн, нлн любоненствовннн, нлн звѣздоволхвѣѡн, нлн домоволшебннкѣ, нлн безстѣдннн, нлн любопрнтелннн, нлн непостѡнннн, нлн съ мїцемѣ премїѡнѡн сѡ, нлн временѣ нѣкнмѣ совѣрашаѡн сѡ, нлн оутренинн, нлн полѣденнн, нлн полѣнощннн, нлн безгодїѡ нѣкоегѡ, нлн блнстанїѡ, нлн по слѣчаю срѣтнѡ сѡ есн, нлн ѡ когѡ посланѣ есн, нлн нашелѣ есн внезапѣ, нлн въ морн, нлн въ рѣцѣ, нлн ѡ землн, нлн нз'кладѡзѡ, нлн ѡ стремннннн, нлн ѡ рѡва, нлн ѡ езера, нлн ѡ трѡстн, нлн ѡ веществѡ, нлн ѡ верхѣ землн, нлн ѡ сквернн, нлн ѡ лѣга, нлн ѡ лѣса, нлн ѡ дреѡа, нлн ѡ птицѣ, нлн ѡ гроѡа, нлн ѡ покрѡѡ бнннагѡ, нлн ѡ кѡпѣлн водннѡ, нлн ѡ рѡѡа іѡѡлска, нлн ѡнюдѣже вѣмн нлн не вѣмн, нлн ѡ знаемнхѣ, нлн от незнаемнхѣ, н ѡ непѡсѣщаемагѡ мѣста, ѡлѣчн сѡ н премїѡнн сѡ. оустыдн сѡ образа рѡкою бжїєю созданнѡ н воѡбраженнагѡ: оубоѡ сѡ ѡтлѡченнагѡ (!) вгѡ подѡвїѡ, н не сокрнн сѡ въ раѡѣ бжїемѣ, нмїкѣ:

В това обръщение демонът е наречен домовлѣшебннкѣ (οικηματικός), звѣздоволхвоѡн (ἀστρομαγικός), зѣвролнчннѣ (θηριοπρόσωπος), змнннвн-дннѣ (δρακοντοειδής), злоснрадннѣ (δυσώδης), любоненствовѣ (ερωτομανης), любопрнтельннѣ (φιλόνεικος), ношеглаголннкѣ (νυκτελάλος), ѡтраволю-

бнвз (φαρμακόφιλος), сладотворнъ (ἡδονικός). Тези сложни думи калкират съответните гръцки композити. Изключение прави само сладотворнъ, която превежда простото гръцко прилагателно ἡδονικός 'отдаден на удоволствия'.

Вероятно по тази причина повечето от тях са ἡραχ legomenon по включените речници и изследвания: домовлашебникъ, зъвѣздовлъхвовати, зъвѣролнчнъ, зълосираднъ (но са познати съществителните зълосирадни и зълосирадѣнни), любовенствовъ, любовърнтельнъ, ношеглаголинкъ, отраволоубнвъ, сладотворнъ. Към тази група се прибавят сложни думи от други молитвени текстове в цикъла: дѣтководити 'възпитавам, поучавам' (2ВВ), гр. παιδαγωγέω – законѡ первѣе естественнѣ сѣа дѣтководнѣшнѣ; дъвопжтнѣ 'кръстопът' и трѣпжтнѣ 'трипътие' (4ЙЗ) – дяволът може да се крие ... или во двопѣтѣахъ, и трѣпѣтѣахъ, во езерахъ, или рѣкахъ; хътрѣдѣтѣль 'който е изкусен, умел в някаква работа' (1ВВ) – невестественнъхъ снлъ хнтродѣтѣлю; свѣтлошеннѣ в съчетанието горноє свѣтлошеннѣ 'горна светлина – за небесния свят' – законнаю тѣа ннзверженнаго ѿ горнаго свѣтлошеннѣа (2ВВ); снннѣ с'ннзпадшѣ от горнаго свѣтлошеннѣа 4ЙЗ).

В молитвения цикъл са употребени и редки сложни думи, отразени в лексикографските източници с единични примери. Прилагателното змннвнднъ от цитираното по-горе изброяване на определения за дявола е отбелязано в Микл с една употреба в Псалтир с различни тълкования от XVII в. В 4ЙЗ е употребен сложният глагол оживотворити 'съживя, оживя': дщѣрь архиснагоговоу словомъ оживотворивый, който е засвидетелстван с една употреба в Микл в преводите на произведение на Йоан Златоуст. Нечестивият е определен също и като слезы любосластныа творан – прилагателното любосластнъ е включено в Срезн с два примера: от Изборника от 1076 г. и Пандектите на Антиох по препис от XI в. В 3ЙЗ се появява и сложното прилагателно четвероножнъ. Включено е както в речника на Микл, така и в този на Срезн, където и в двата примера е употребено като съществително със значение 'четириноно животно' (Толстовски апостол от XIV в. – Римл. I.23, Сборник от XV в. – Числа XXXV.3). В разглеждания случай е употребено атрибутивно – Господ е и давый члѣвкѣвъ послѣшаннѣ четвероножнаа и безсловеснаа животноа. Във 2ВВ са засвидетелствани и сложните прилагателни половдъннъ (μεισημβρινός) и полоунощнъ (μεσονύκτιος) при изброяването какъв може да бъде демонът,

цитирано по-горе. Двете лексеми са включени в Срезн, а в Микл – само половнощънъ. За херувимите и серафимите са употребени постоянните за тях прилагателни шестокрнлѣ и мнѣногоочнтѣ: н страшнѣхѣ шестокрнлнхѣ н мнѣногоочнтѣ херувимовѣ н серафимовѣ (εξαπτερύγων και πολνεμμάτων) (4ЙЗ). В същия евхемен текст откриваме и друго постоянно определение – прилагателното четверодъневнъ за възкръсналия Лазар: запрѣцаетѣ тебѣ гдѣ, дѣволе, лазарѣ нз' мертвѣхѣ четверодневна не растлѣнна тако не ѡмерша, н безвредна во оуднеленїе мнѣгнї пред' ставнвнѣ (4ЙЗ).

В славянския превод на Василиевите молитви се регистрират 49 употреби на общо 42 composita от различни части на речта, представлящи различни словообразователни модели. От тях 14 са съществителни, 18 прилагателни, 8 глагола и 2 наречия. По-голямата част (39 от 42) са употребени в текстовете на молитвите еднократно.

Най-многобройна е групата думи, образувани с първи компонент благо- (6), следвана от зъло- (3), любо- (3), бого- (2), полов- (2), четверо- (2), велико- (1), все- (1), домо- (1), дъво- (1), дѣто- (1), зѣвѣздо- (1), зѣвѣро- (1), змнїе- (1), лице- (1), мнѣного- (1), ноще- (1), живо- (1), оживо- (1), отраво- (1), само- (1), сладто- (1), свѣто- (1), тре- (1), хѣтѣрѣ- (1), шесто- (1), чловѣко- (1), ѣдино- (1).

Някои от разгледаните лексеми са важни за изучаването на сложните думи по отношение на първия им компонент. Поради стремежа към калкиране на гръцки композити за по-точно отразяване на смисъла в този цикъл се появява и единственият според включените източници композит с първи елемент отраво- (отраволубнѣ), както и хѣтѣрѣ- (хѣтѣрѣдѣтѣль). Прилагателното змнїевндѣнъ е образувано с първи компонент змнїе-. В използваните лексикографски справочници са засвидетелствани и други композити с този първи компонент: змнїеатѣннѣ гр. ὀφίοδηκτος (Срезн, Микл), змнїенмѣць срещу същата гръцка лексема в Устюжката кормчая от XIII в. (Срезн, Микл), змнїеожнѣнъ в „черковния“ речник на П. Алексеев от 1817–1819 г. (Микл), змнїеѣча гр. θηρεπώδος в Изборника от 1073 г. (Микл). Като сложното съществително нощеглагольннѣ с първи елемент ноще- по лексикографските справочници са отбелязани следните composita – ноштетатѣство (Срезн), ноштетворѣство, ноштетворѣствовати, ноштетвореннѣ (Микл), нощеденнѣнца (Срезн, Микл), ноштѣдѣнъ (Срезн), ноштѣдѣннѣ, ноштѣдѣнѣствнѣ, ноштѣдѣнѣство (Микл).

От посочените първи компоненти за образуване на сложни думи в разглеждания цикъл 13 се срещат в КСП (Цейтлин/Tseitlin 1986] CP). С някои от тях са образувани думи, засвидетелствани и в този лексикален корпус: благо-: благодѣтъ, благоꙗзволѣнѣ, благословѣнѣ, благочѣстѣѣ, благочѣстѣватѣ, благочѣстѣнѣ; бого-: богоборѣнѣ, богодѣхновѣнѣ; всѣ-: всѣдрѣжнѣтѣлѣ; жнво-: жнвотворѣнѣ; лнцѣ-: лнцѣмѣрѣѣ; чловѣко-: чловѣколюбѣѣ. В молитвения цикъл се срещат и наречията благолѣпно и благочѣстѣно, които не са засвидетелствани в КСП, но там откриваме лексеми благолѣпѣ и благолѣпѣѣ, както и благочѣстѣѣ.

Други от отделените първи елементи за образуване на composita, които се срещат и в КСП, участват в образуването на сложни думи, регистрирани в старобългарските паметници: зѣло- (зѣлоначалѣнѣнѣ, зѣлосѣвѣтоватѣ, зѣлосмрадѣнѣ); любо- (любонѣнствѣтѣ, любопрѣнѣтѣлѣнѣ (но има любопрѣнѣвѣ, калка от гр. φιλόνεικος); мѣногѣ- (мѣногѣочнѣтѣ); полоу- (полоудѣнѣнѣ, половнощѣнѣ); само- (самодѣтѣлѣ (в КСП е отразено сложното съществително самодѣлѣнѣнѣ, което стои на същото място в текста на Синайския евхологий 52а 1 и калкира гръцкото αὐτοῦργος); шѣсто- (шѣстонлѣ (в КСП шѣстокрѣлатѣтѣ, шѣстокрѣлатѣцѣ, шѣстокрѣнлѣнѣ – всички тези composita се отнасят за серафимите); ѣдно- : ѣднѣродѣнѣ (ѣднѣрождѣнѣ в КСП).

В славянския превод на Василиевите молитви се срещат и composita с първи елемент от числителните трѣѣ и четѣрѣѣ, но с променен облик. Първият компонент от КСП трѣ-, трѣн- в разглеждания цикъл е трѣ- (трѣпѣтѣѣ, а четѣрѣто- ѣ четѣро-: четѣродѣнѣвѣнѣ, четѣроножѣнѣ).

По отношение на изходните гръцки форми в разглеждания цикъл като цяло гръцките composita се предават със славянски composita с изключение на сложното прилагателно слѣстѣтворѣнѣ, което превежда гр. ἡδονικός. В текста е регистриран и непреведеният гръцки compositum ἀρχιστρατήγος – ἀρχιστράτηγος.

Според начина на свързване на основите сложните думи се делят на:

1. Образувани без съединителна гласна, като функцията на неистинска съединителна гласна се поема от крайната гласна на първата основа: благословѣнѣ, благочѣстѣѣ, велнколѣпѣѣ, зѣлосѣвѣтоватѣ. Към тази група се отнасят и сложенията с неизменяем първи елемент наречие (мѣногѣочнѣтѣ, чѣтѣрѣдѣтѣлѣ).

2. Образувани със съединителна гласна: зѣѣролнчѣнѣ, отраволѣбнѣ, домовлѣшеѣвннѣ, дѣѣтоводнѣ, свѣѣтоношеннѣ, члѣѣколюбнѣ.

Като словообразуване групата на сложните думи в славянския превод на Василиевите молитви се характеризира с наличие на сложни думи безсуфиксални образувания (шестокрнлѣ, любоненствѣ, благодатѣ), но по-голямата част от имената са суфиксни образувания, резултат на афиксална деривация. При образуването на сложни съществителни имена на лица се срещат наставките -ѣл (хѣѣтрѣдѣѣѣлѣ, самодѣѣѣлѣ, всѣѣдрѣжнѣѣлѣ) и -ннѣ (глаголннѣ, домовлѣшеѣвннѣ), а на отвлечени понятия -ннѣ (свѣѣтоношеннѣ), -нѣ (двопѣѣтнѣ, трѣѣпѣѣтнѣ, лнѣѣѣмѣѣрнѣ, велнколѣѣпнѣ). Сложните прилагателни се образуват с наставки -ѣнѣ (зѣѣннѣвнѣдѣнѣ, зѣѣѣролнчѣнѣ, любопрнѣѣѣлѣнѣ, сластотѣѣтворѣнѣ, любосластѣнѣ, четѣѣвероножѣнѣ, богѣѣговорѣнѣ); -нѣѣѣ (отраволѣбнѣѣѣ); -нѣѣѣѣ (лѣѣѣногѣѣѣѣнѣѣѣѣ).

Наблюденията върху двукоренните образувания в славянския превод на Василиевите молитви, засвидетелстван в късни преписи от XVIII–XIX в., показват, че в тях преобладават калкираните гръцки *composita*. Някои от калкираните лексеми са добре известни от речниковия фонд на старобългарския канон, както и от по-късни преписи на текстове от този период. Те са съществували в езика и не са били направени в процеса на конкретния превод. Общата лексика с КСП е свидетелство за близостта с други произведения от старобългарската епоха и за причисляването на превода на разглеждания евхемен цикъл към тях. Близостта е не само в съпадението на лексеми, но и в общата словообразователна характеристика на сложните думи. Отделените *hарах legomena*, а и повечето от редките думи, не са се запазили в езика. Те остават контекстуално появили се *composita*, резултат на калкиране на гръцки сложни думи в стремежа на преводача към точно предаване на оригинала, и не се включват към лексикалния фонд на езика.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Алмазов 1901: *Алмазов, А. И.* Апокрифические молитвы, заклинания и заговоры. – В: *Летопись Новороссийского университета*, IX. Византийское отделение, V, 221–340. [Almazov 1901: *Almazov, A. I.* Apokrificheskie molitvy, zaklinaniia i zagovory. – In: *Letopis' Novorossiiskogo universiteta*, IX. Vizantiiskoe otdelenie, V, 221–340.]

Апокрифи 1981: *Стара българска литература*. Т. 1. Апокрифи. София. [Апокрифи 1981: *Stara balgarska literatura*. Т. 1. Апокрифи. Sofia.]

Дуйчев 1954: *Дуйчев, Ив.* Апокрифни формули и заклинания против болести и страдания. – В: *Естествознанието в средновековна България* (из-

следвания, текстове с преводи). София, 536–553. [Duychev 1954: *Duychev, Iv. Apokrifni formulii i zaklinaniya protiv bolesti i stradaniya*. – In: *Estestvoznaniето v srednovekovna Bulgaria (izsledvaniya. tekstove s prevodi)*. Sofia, 536–553.]

Естествознание 1992: *Стара българска литература*. Т. V. Естествознание. София. [Estestvoznanie 1992: *Stara balgarska literatuta*. Т. V. Estestvoznanie. Sofia.]

Карачорова 2016: *Карачорова, Ив.* Към характеристиката на апокрифните молитви против зли сили и болести. – БЕ, № 4, 60–77. [Karachorova 2016: *Karachorova, Iv. Kam karakteristikata na apokrifnite molitvi protiv zli sili i bolesti*. – *Balgarski ezik*, 4, 60–77.]

Мичева-Пейчева 2015: *Мичева-Пейчева, К.* Злите сили в старобългарските апокрифни молитви. – 13210. Сайт за хуманитаристика и извори, № V. <http://www.abcdar.com/magazine-latest.php>. [Micheva-Peycheva 2015: *Micheva-Peycheva, K. Zlite sili v starobalgarskite apokrifni molitvi* – 13210. Sayt za humanitaristika i izvori, № V. <http://www.abcdar.com/magazine-latest.php>.]

Наумов 1980: *Наумов, Ал.* Апокрифите в системата на старите славянски литератури. – Старобългаристика, № 2, 71–74. [Naumov 1980: *Naumov, Al. Apokrifite v sistemata na starite slavyanski literaturi*. – *Palaeobulgarica*, № 2, 71–74.]

Петканова 2001: *Петканова, Д.* Апокрифните лечебни молитви. – Старобългаристика, № 3, 61–85. [Petkanova 2001: *Petkanova, D. Apokrifnite lechebni molitvi*. – *Palaeobulgarica* № 3, 61–85.]

Петканова 2003: *Петканова, Д.* Апокрифни молитви. – В: *Старобългарска литература*. Енциклопедичен речник. София, 49 – 50. [Petkanova 2003: *Petkanova, D. Apokrifni molitvi*. – *Starobalgarska literatura. Entsiklopedichen rechnik*. Sofia, 49–50.]

Стоянов, Кодов 1964: *Стоянов, М., Хр. Кодов.* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. 3, София. [Stoyanov, Kodov 1964: *Stoyanov, M., Hr. Kodov. Opis na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata narodna biblioteka*. Т. 3, Sofia.]

Требник 1949: *Требник*. София: Изд. на Св. Синод. [Trebnik 1949: *Trebnik*. Sofia: Izd. na Sv. Sinod.]

Требник 1981: *Требник*. София: Изд. на Св. Синод. [Trebnik 1981: *Trebnik*. Sofia: Izd. na Sv. Sinod.]

Христова, Караджова, Вутова 1996: *Христова, Б., Д. Караджова, Н. Вутова.* Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. V, София. [Hristova, Karadzova, Vutova 1996: *Hristova, B., D. Karadzova, N. Vutova. Opis na slavyanskite rakopisi v Sofiyskata narodna biblioteka*. Т. V, Sofia.]

Цейтлин 1986: *Цейтлин, Р.* Лексика древнеболгарских рукописей X–XV вв. София, Издательство Болгарской Академии наук. [Tseitlin 1986: *Tseitlin, R. Leksika drevnebolgarskikh rukopisei X–XV vv.* Sofia: Izdatel'stvo Bolgarskoi akademii nauk, 1986.]

Шнитер 2001: *Шнитер, М.* Молитва и магия. София. [Shniter 2001: *Shniter, M. Molitva i magiya*. Sofia, 2001.]

Яцимирский 1913/1914: *Яцимирский, А. И.* Из истории ложных молитв в южнославянской письменности. – Известия ОРЯС, № 3, с. 1–102; № 4, с. 16–126. [Jatsimirskii 1913/1914: *Jatsimirskii, A. I.* Iz istorii lozhnykh molitv v iuzhnoslvianskoi pismennosti. – Izvestiia ORIAS, № 3, 1–102; № 4, 16–126.]

Goar 1960: *Goar, J.* Euchologion sive Rituale Graecorum. Venize 1730, reprint Graz.

Nahtigal 1942: *Nahtigal, R.* Euchologium Sinaiticum. Staroslovanski glagolski Spomenik. T. 2. Tekst s komentarjem. Ljubljana.

Naumov 1976: *Naumov, A.* Apokryfy w systemie literatury cerkiewnosłowiańskiej. Kraków.

РЕЧНИЦИ И ИЗТОЧНИЦИ / DICTIONARIES AND SOURCES

АД: Димитров, К. *Сложни думи-прилагателни имена в старобългарския превод на словата на Авва Доротея.* – В: Сборник в чест на проф. д-р Ангел Давидов по случай 70-годишнината му. Материали от Международна научна конференция, Велико Търново, 13–14 декември 2002 г., В. Търново, 2004, 176–189. [Dimitrov, K. *Slozhni dumi-prilagatelni imena v starobalgarskiya prevod na slovata na Avva Dorotey.* – In: Sbornik v chest na prof. d-r Angel Davidov po sluchay 70-godishninata mu. Materiali ot Mezhdunarodna nauchna konferentsiya. Veliko Tarnovo, 13–14 dekemvri 2002 g., V. Tarnovo, 2004, 176–189.]

ГБ: *Спасова, М.* Сложните думи в съчиненията на Григорий Цамблак. В. Търново, 1999, 144–166 (списък със сложните думи в старобългарския и среднобългарския превод на 16-те слова на Григорий Богослов). [*Spasova, M.* Slozhnite dumi v sachineniyata na Grigoriy Tsamblak. V. Tarnovo, 1999, 144–146 (spisak sas slozhnite dumi v starobalgarskiya prevod na 16-te slova na Grigoriy Bogoslov).]

ЕС: Paraenesis. Die altbulgarische Übersetzung von Werten Ephraims des Syrens. *Index.* – In: Monument linguae slavicae dialecti veteris. T. 28 (XX,5). Freiburg, 1990.

Изб. 1073: *Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.).* Т. 2. Речник-индекс. София, 1993. [Simeonov sbornik (po Svetoslavoviya prepis ot 1073 g.). T. 2, Rechnik-indeks. Sofia, 1993.]

ИП: *Станков, Р.* Лексика Исторической Палеи. В. Търново, 1994. [*Stankov, R.* Leksika Istoricheskoi Palei. V. Tarnovo, 1994.]

ЙЕБ: *Sadnik, L.* Des hl. Johannes von Damaskus Ἐκθεσις ἀκριβῆς ὀρθοδόξου πίστεως in der Übersetzung des Exarchen Johannes. – In: Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. T. 7 (V, 4). Freiburg, 1983.

ЙФ: *История Иудейской войны Иосифа Флавия. Древнерусский перевод.* Т. I и II. Издание подготовили А. А. Пичхадзе, И. И. Макеева, Г. С. Баранкова, А. А. Уткин. М., 2004. [*Istoriia Iudeiskoi voiny Iosifa Flaviia. Drevnerusskii perevod.* T. I i II. Izdanie podgotvili A. A. Pichkhadze, I. I. Makeeva, G. S. Barankova, A. A. Utkin. M., 2004.]

ЙЕШ: *Aitzetmüller, R.* Das Hexameron des Exarchen Johannes. T. 7. Graz, 1975.

КлО: *Христова, И.* Речник на словата на Климент Охридски. С., 1997. [*Hristova, I.* Rechnik na slovata na Kliment Ohridski. S., 1997.]

Кн. 12: *Златанова, Р.* Книгата на дванадесетте пророци в славянската ръкописна традиция. – В: Старобългарския превод на Стария Завет. Т. 1, С., 1998, 425–549. [*Zlatanova, R.* Knigata na dvanadesette prorotsi v slavyanskata rakopisna traditsiya. – In: Starobalgarskiyat prevod na Stariya Zavet. Т. 1, С., 1998, 425–549.]

КСП:СР: *Цейтлин, Р.* Лексика древнеболгарских рукописей X – XV вв. София, 1886, Издательство Болгарской Академии наук. [*Tseitlin, R.* Leksika drevnebolgarskikh rukopisei X–XV vv. Sofia, 1886, Izdatel'stvo Bolgarskoj Akademii nauk.]

Микл: *Miklosich, F.* Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum emendatum auctum. Vindobonae, 1862–1865.

ПИ: Илиева, Т. Сложни думи в книгата на пророк Иезекиил по препис от XIV в. – В: Българска филологическа медиевистика. Научни изследвания в чест на проф. д-р Иван Харалампиев по случай 60-годишния му юбилей. В. Търново, Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“, 2006, 429 – 448. [*Ilieva, T.* Slozhni dumy v knigata na prorok Iezekiil po prepis ot XIV v. – In: Balgarska filologicheska medievistika. Nauchni izsledvaniya v chest na prof. dfn Ivan Haralampiev po sluchay 60-godishniya mu yubiley. V. Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2006, 429–448.]

ПК: *Давидов, А.* Речник-индекс на Презвитер Козма. С., 1976. [*Davidov, A.* Rechnik-indeks na Prezviter Kozma.S., 1976.]

ПсА: *Карачорова, Ив.* Сложните думи в славянския превод на Псевдо-Атанасиевите тълкования към Псалтира. – Научен център „Св. Дазий Доростолски“ – Силистра към Русенски университет „Ангел Кънчев“, Известия. Кн. II, 2007, 149–160. [*Karachorova, Iv.* Slozhni dumy v slavyanskiya prevod na Psevdo-Atanasievite talkovaniya kam Psaltira. – Nauchen centar „Sv. Dazii Dorostolski“ – Silistra kam Rusenskiya Universitet „Angel Kanchev“, Izvestiya. Кн. II, 2007, 149–160.]

СДЯ: Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.). Т. I–IV, Москва, 1988–1991. [*Slovar' drevnerusskogo iazyka (XI–XIV vv.).* Т. I–IV. Moskva, 1988–1991.]

Срезн: *Срезневский, И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 1–3. Москва, 1893–1912, репринт Москва, 1958. [*Sreznevskii, I. I.* Materialy dlia slovaria drevnerusskogo iazyka po pismennym pamiatnikam. Т. 1–3. М., 1893–1912, reprint Moskva, 1958.]

СР: *Старобългарски речник.* Т. 1 (1999), Т. 2 2009). София. [Starobalgarski rechnik. Т. 1 (1999), Т. 2 2009). Sofia.]

Lampe: *Lampe, G. W. H.* A Patristic Greek Lexicon. Oxford, 1961.

SJS: *Slovník jazyka staroslověnského – Lexikon linguae palaeoslovenicae.* Т. 1–4, Praha, 1958–1997.

СЪКРАЩЕНИЯ / ABBREVIATIONS

1ВВ – Първа молитва на св. Василий Велики
2ВВ – Втора молитва на св. Василий Велики
1ЙЗ – Първа молитва на св. Йоан Златоуст
2ЙЗ – Втора молитва на св. Йоан Златоуст
3ЙЗ – Трета молитва на св. Йоан Златоуст
4ЙЗ – Четвърта молитва на св. Йоан Златоуст
КСП – класически старобългарски паметници
НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – София.
Римл – Послание на апостол Павел до римляните
ЦИАИ – Църковно-исторически и архивен институт – София

✉ Доц. д-р Ивона Карачорова
Секция за история на българския език
Институт за български език „Проф. Л. Андрейчин“ при БАН
бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17, 1113 София, България
karachorova@abv.bg

✉ *Assoc. Prof. Ivona Karachorova, PhD*
Department of History of Bulgarian Language
Institute for Bulgarian Language, Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia, Bulgaria
karachorova@abv.bg